

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre de 2016)

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

**MENORCA
TALAIÒTICA**

Candidata Patrimoni Mundial

MENORCA
RESERVA DE BIOSFERA

EDITA:

Consell Insular de Menorca
Secció d'Arqueologia del Col·legi
Oficial de Doctors i Llicenciats en
Filosofia i Lletres i en Ciències de
les Illes Balears

ISBN:

978-84-947-942-0-9

DIPÒSIT LEGAL

ME - 762/2017

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre del 2016

[Coordinació Monserrat Anglada Fontestad, Mateu Riera Rullan, Antonia Martínez Ortega

464 p. 21 x 21 cm. ISBN 978-84-947942-0-9

1. Arqueologia - Menorca - Congressos

902 (460.32)

SUMARI

LA NAVETA DES CALÓ DE BETLEM (ARTÀ): UNA NOVA ESTRUCTURA D'HABITACIÓ DE L'EDAT DEL BRONZE DE MALLORCA	15	RESULTATS PRELIMINARS DEL PROJECTE D'INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL JACIMENT DE SES TALAIES DE CAN JORDI (SANTANYÍ).....	95
Alejandro Valenzuela, Josep Antoni Alcover		Montserrat Anglada, Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Damià Ramis	
LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES). DADES PRELIMINARS DE LES INTERVENCIIONS 2013-2015.....	21	ES ROSSELLS: RESULTATS PRELIMINARS DEL PRIMER PROJECTE TRIENNAL.....	105
Lua Valenzuela, Beatriu Palomar, Nicolau Escanilla, Francisca Cardona i Llorenç Oliver		Francisco Bergues, Rafel Font, Alejandra Galmés, Celia González, Cristoph Rinne, Javier Rivas, Bartomeu Salvà, Paloma Salvador	
BOTONS AMB PERFORACIÓ EN “V” A LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES, MALLORCA).....	29	LES TASQUES ARQUEOLÒGIQUES D'AMICS DEL MUSEU DE MENORCA A L'ÀREA SUD-EST DE TORRE D'EN GALMÉS (ALAIOR-MENORCA).....	115
Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Lua Valenzuela		Martí Carbonell, Borja Corral, Francesc Isbert, Carmen Lara, Cecilia Ligeró, Ester Marcos, Joaquin Pons, Carlos de Salort	
ARQUITECTURA Y TERRITORIO DE LAS NAVETAS FUNERARIAS DE MENORCA.....	39	RESULTATS DE LES INTERVENCIIONS REALITZADES A LES HABITACIONS ADOSSADES AL TALAIIOT QUADRAT DE S'HOSPITALET VELL, MANACOR.....	125
José Simón Gornés Hachero		Magdalena Salas Burguera, Damià Ramis Bernad	
ELS MATERIALS TALAIÒTICS DE LA COL·LECCIÓ VIVES ESCUDERO. LES EXCAVACIONS DE TIRANT I BINIDONAIRE.....	49	APLICACIONS DE SINTAXI ESPACIAL EN ESPAIS DOMÈSTICS BALEARIS EN EL MARC DEL PROJECTE MODULAR.....	133
Octavio Pons Machado		Octavio Torres Gomariz	
INDUSTRIA ÓSEA DE LA NECRÓPOLIS DE SON PELLISSER; EL “TAP” EN LA ARQUEOLOGÍA MALLORQUINA.....	57	RESULTATS PRELIMINARS DE LES EXCAVACIONS AL RECINTE DE TAULA DE SA CUDIA CREMADA	139
Mercedes Alvarez Jurado-Figueroa, Agustín Fernández Martínez		Montserrat Anglada, Cristina Bravo, Irene Riudavets	
ELS ENTERRAMENTS EN CALÇ DE SA COVA DE NA PRIOR (BARRANC DE BINIGAUS, MENORCA).....	65	UN INTENTO DE ANALIZAR LA DISTRIBUCIÓN ESPACIAL DE LOS ARTEFACTOS EN LAS TAULAS DE MENORCA.....	147
Mark Van Strydonck, Guy De Mulder, Montserrat Anglada, Laurent Fontaine		Guy De Mulder, Ann-Sophie De Witte	
XARXES VISUALS I CONNECTIVITAT DURANT L'EDAT DEL FERRO A MALLORCA. EL CAS DE LA PENÍNSULA DE CALVIÀ.....	75	MENORCA ENTRE CARTAGO Y ROMA: AVANCE DE LA EXCAVACIÓN DEL PROYECTO MODULAR EN EL POBLADO TALAYÓTICO DE SON CATLAR (CIUTADELLA).....	153
Alejandra Galmés Alba, Manuel Calvo Trias (Universitat de les Illes Balears)		Fernando Prados, Helena Jiménez, María José León, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, José J. Martínez	
ESTRUCTURES INÈDITES AL SECTOR NORD DE LA NECRÓPOLIS DE SON REAL, SOLUCIONS DE PRESERVACIÓ DEL CONJUNT MONUMENTAL I AMENACES	85		
Jordi Hernández-Gasch, Bernat Burgaya Martínez, Francisca Cardona Lopez, Margalida Munar Grimalt			

CONTEXTOS CERÀMICS EN TORRELLAFUDA (CIUTADELLA, MENORCA). ANÀLISIS DE MATERIAL DE SUPERFÍCIE.....	161	ENTERRAMIENTOS ALREDEDOR DE LA BASÍLICA DE SANISERA (MENORCA). ESTUDIO ANTROPOLÓGICO Y DE LOS RITUALES FUNERARIOS.....	241
Helena Jiménez, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, Fernando Prados, José J. Martínez		Llorenç Alapont, Lisa Monetti	
AVANCE EN LA INVESTIGACIÓN DEL MUNDO FUNERARIO POSTALAYÓTICO MENORQUÍN EN EL MARCO DEL PROYECTO MODULAR: HIPOGEOS Y PROBLEMÁTICA DE ESTUDIO.....	173	APORTACIÓ A LA CRONOLOGIA DE LA POSSIBLE ESGLÉSIA O INSTAL·LACIÓ MONACAL ANTIGA DE L'ILLA D'EN COLOM, MAÓ.....	251
Sonia Carbonell Pastor		Joan C. De Nicolás Mascaró	
ENTERRAMENTS EN CISTA VORA LA MAR A SALAIRÓ, ES MERCADAL, UNA NOVA TIPOLOGIA DE JACIMENTS FUNERARIS DEL TALAÏÒTIC FINAL DE MENORCA.....	179	LA MAQBARA DE YABISA A TRAVÉS DE LA EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA EN EL SOLAR DEL ANTIGUO EDIFICIO DE LOS SINDICATOS: CALLE BARTOMEU VICENTE RAMON, 33....	261
Joan C. De Nicolás Mascaró, Miquel A. Pons Carreras		Glenda Graziani, Juan José Marí Casanova, Almudena García-Rubio	
ELS NESÒNIMS D'EIVISSA A L' <i>ITINERARIUM MARITIMUM: INSULA DIANA LESBOS EBUSOS</i> (WESS. 510, 4).....	189	TAFONOMÍA FUNERARIA DE LA MAQBARA DE YABISA.....	269
Bartomeu Obrador Cursach		Almudena García-Rubio, Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani.	
NUEVOS APUNTES SOBRE EPIGRAFÍA ANFÓRICA HISPÁNICA Y AFRICANA DE LA MENORCA ROMANA.....	195	L'ALQUERIA ISLÀMICA DE CAS SELLERÀS (ES MONESTIR, LA MOLA, FORMENTERA). LES DADES D'UNA ACTUACIÓ PREVENTIVA.....	275
Piero Berni Millet, Joan C. De Nicolás Mascaró, Élise Marliere, Josep Torres Costa		Ricard Marlasca Martín, María José Escandell Torres, Josep M ^o López Gari	
LA IMPORTACIÓN DE ÁNFORAS EN EL YACIMIENTO DE SON FERRANDELL OLEZA.....	207	PRIMERES DADES SOBRE LA CERÀMICA ANDALUSINA DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA)....	285
Guy De Mulder		Alejandro Ramos Benito	
<i>SES LLUMETES</i> : EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA SUBACUÁTICA DE UNA NAVE ROMANA DEL S. I D.C. EN LA PLAYA DE PORTO CRISTO.....	217	ESTUDI TIPOLÒGIC I ARQUEOMÈTRIC D'UNA SAFA SINGULAR RECUPERADA A LA TORRE III DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA).....	293
Sebastià Munar, Carlos de Juan, Albert Martín, Javier Rodríguez		Alejandro Ramos Benito, Daniel Albero Santacreu, José C. Carvajal López	
ESTUDI DELS MATERIALS CERÀMICS D'ÈPOCA ANTIGA TROBATS A PORTOCRISTO (MANACOR – MALLORCA), DURANT LA CAMPANYA DE PROSPECCIONS I SONDEJOS SUBAQUÀTICS DE 2012.....	225	ANÀLISI PETROLÒGICA PRELIMINAR DE LA CERÀMICA ISLÀMICA DEL PUIG DE SA MORISCA (CALVIÀ, MALLORCA).....	301
Mateu Riera Rullan, Sebastià Munar Llabrés, Albert Martín Menéndez		Daniel Albero Santacreu, Guillem Mateu Vicens, José Cristóbal Carvajal López	
REINTERPRETACIÓN DEL EDIFICIO 11 DE SANISERA (SANITJA, MENORCA). ¿ES UNA BASÍLICA?.....	237	LA REHABILITACIÓ DEL CONVENT DE SANT DIEGO O PATI DE SA LLUNA (ALAIOR, MENORCA): UN LLARG PROCÉS DE RECUPERACIÓ DE PATRIMONI HISTÒRIC.....	311
José Miguel Rosselló Esteve		Antoni Ferrer, Joana M. Gual, Martí Carbonell, Rafel Mus, Bernardí Seguí	

REIVINDICACIÓN DE LOS ANTIGUOS GRABADOS DE LOS HIPOGEOS PREHISTORICOS DE MENORCA (II): LOS GRABADOS NÁUTICOS Y LOS “SAGRADOS”.....	319	LA REDESCOBERTA DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DEL MUNICIPI DE MURO (MALLORCA): RECERCA, RESTAURACIÓ I DIFUSIÓ SOCIAL DE L'ASSENTAMENT DE L'EDAT DEL FERRO DE SON SERRA.....	401
Joan C. De Nicolás Mascaró, Vicente Ibáñez Orts, Pere Arnau Fernández, Mónica Zubillaga		Margalida Rivas Llompart, Jordi Hernández-Gasch, Antoni Puig Palerm, Bernat Burgaya Martínez, Margalida Munar Grimalt	
LA COL·LECCIÓ ULLDEMOLINS D'OBJECTES ARQUEOLÒGICS DE SA CUDIA CREMADA, MAÓ, UNA O MÉS NECRÒPOLIS AL JACIMENT?	329	COVES FORN? NOVES REFLEXIONS ENTORN AL RITU DE LA CALÇA A MALLORCA.....	411
Joan C. De Nicolás Mascaró		Jaume Deyà Miró	
L'ABOCADOR ROMÀ I MEDIEVAL DE SA MURADETA-ES PLA DE SANT JOAN, INDICADOR DE LA VIDA DOMÈSTICA DE IAMO, CIUTADELLA, PART I: L'ÈPOCA ROMANA I VÀNDALA (SEGLES I-VI).....	339	DESENVOLUPAMENTS DEL LLENGUATGE LÚDIC EN LA DIDÀCTICA DELS PROCESSOS CULTURALS: EL CAS DE LA PREHISTÒRIA RECENT A LES ILLES BALEARS.....	421
Joan C. De Nicolás Mascaró		Maite Noguera Tugores	
RESULTADOS PRELIMINARES DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA PARA LA AMPLIACIÓN DE LA CARRETERA C733 EIVISSA-SANT JOAN.....	351	LA RUTA ARQUEOLÓGICA SENCELLES-COSTITX. UN EXEMPLE DE COL·LABORACIÓ INTERMUNICIPAL PER A LA RECERCA I LA SOCIALITZACIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC.....	425
Jesús Martín Alonso, María Lourdes López Martínez		Francisca Cardona, Marc Ferré, Sebastià Munar, Beatriz Palomar, Lua Valenzuela	
INTERVENCIONES ARQUEOLÓGICAS EN LA FORTIFICACIÓN RENACENTISTA DE DALT VILA (EIVISSA).....	359	NOVES TASQUES DE CONSOLIDACIÓ I RESTAURACIÓ AL POBLAT DE CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA, ILLES BALEARS). LES CAMPANYES DE 2015-2016.....	433
Anna Artina		Margalida Munar, Bernat Burgaya, Edgard Camarós, Marian Cueto, Luis Teira, Pau Sureda	
DE LA PREHISTÒRIA A LA HISTÒRIA: CANVI I CONTINUÏTAT EN ELS HÀBITS ALIMENTARIS DELS HABITANTS DE LES ILLES BALEARS A PARTIR DELS ESTUDIS DE ¹⁴ C I ISÒTOPS ESTABLES ($\Delta^{13}C$ I $\Delta^{15}N$).....	369	LA CARTA ARQUEOLÒGICA SUBACUÀTICA DE FORMENTERA (2015-2019).....	441
Mark Van Strydonck, Mathieu Boudin, Damià Ramis		Enrique Aragón, Sebastià Munar, Javier Rodríguez	
PROYECTO D'ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA DE LA COVA DEL MOLÍ D'EN GASPAR DE SES CASES NOVES DE SINEU: CAMPANYA DE 2015. APROXIMACIÓN A LA ESTRUCTURA DEL POBLAMIENTO DE ÈPOCA ROMANA, TARDOANTIGUA Y MEDIEVAL ISLÁMICA DEL TÉRMINO MUNICIPAL DE SINEU (MALLORCA). APUNTES METODOLÓGICOS.....	379	EL DERELICTE DE CALA SANTANYÍ. PRIMERS RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA DE JULIOL 2015.....	449
Julio M. Román Punzón, María José Rivas Antequera, Bartomeu Vallori Márquez, Mateu Riera Rullan		Enric Colom Mendoza, Aurora Rivera Hernández, Andrea Torres Ferrer	
ESTAT ACTUAL DE LA RECERCA SOBRE MOLES I MOLERES DE L'ILLA DE MALLORCA	389	ELS PLANS DE GESTIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC A LES ILLES BALEARS.....	457
Joaquim Sánchez Navarro		M. Cristina Rita	

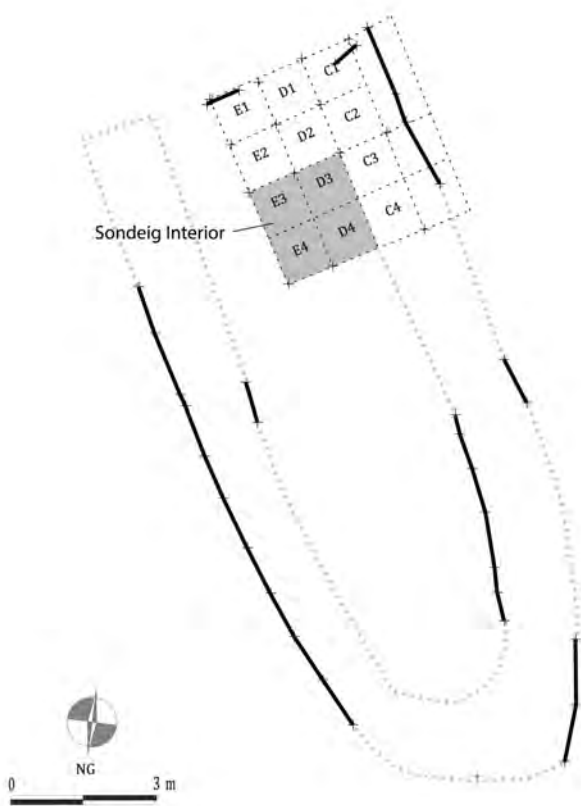

Figura 2. Planta de la naveta des Caló de Betlem i situació del sondeig realitzat. La línia contínua marca els trams de pedres visibles i la línia de punts els trams hipotètics.

Posteriorment es va plantejar un sondeig de 4 m² (quadres E3, E4, D3 i D4) per 50 cm de fondària a la part interior de la nau, just arran del parament intern que se situa a l'oest. D'aquesta forma es va documentar, de manera general, la seqüència de construcció, ocupació i destrucció del jaciment (figura 3).

Amb l'excavació del primer nivell superficial (UE 1) es va localitzar part del parament intern de la paret interna de l'oest i que anteriorment no es veia.

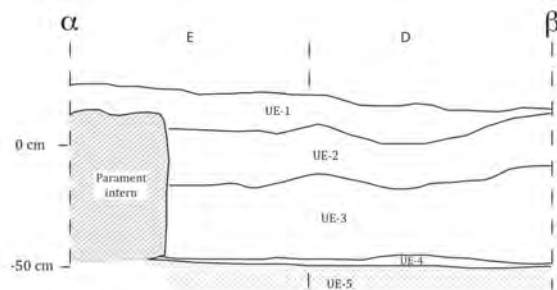

Figura 3. Seqüència estratigràfica documentada al sondeig interior de la naveta. Secció oest-est entre els quadres D3, E3, D4 i E4.

Davall d'aquest nivell, va aparèixer un nivell d'enderroc (UE 2) format per pedres que només presentaven arrels i un tipus de terra molt orgànica. A continuació, es va diferenciar un tercer estrat (UE 3) que també formava part de l'enderroc però que es diferenciava de l'anterior per la presència de carbons i algunes concentracions d'argila rubefactada i que plantejaven la possibilitat que l'estructura s'hagués cremat en algun moment. Malauradament, tot i que s'intuïen alineacions de pedres amb argila i carbons, l'acumulació de materials era caòtica. Això va evitar que es pogués detallar amb major precisió la dinàmica de formació. Finalment, sota la UE 3, es va identificar un petit estrat gris d'uns 2 cm de gruix (UE 4), de textura molt solta i color cendrós, que contenia els únics materials arqueològics trobats durant la intervenció. Aquest estrat s'assentava directament sobre la base natural del sòl (UE 5), una plataforma de marès que marcava el final de la seqüència estratigràfica.

3. MATERIALS ARQUEOLÒGICS RECUPERATS I PRIMERS RESULTATS ANALÍTICS

Durant la intervenció arqueològica hem recuperat un total de 29 fragments de material arqueològic. D'aquests 5 (17,2 %) són fragments de ceràmica, 21 (72,4 %) restes faunístiques i 3 (10,3 %) ascles d'indústria lítica. A això s'hi ha d'afegir la recollida d'alguns fragments de carbó (<20 g) i de mostres de sedi-

ment, així com d'argiles que es trobaven mesclades dins la matriu sedimentària. A continuació es detallen alguns aspectes d'aquests materials i els resultats d'algunes de les analítiques realitzades.

3.1. Ceràmica

Els únics fragments de ceràmica provenen de la unitat estratigràfica 4. S'han recuperat 5 fragments de menys de 2,5 cm. Tots presenten una pasta amb diminutes inclusions minerals i una coloració fosca pròpia d'una cocció reductora. Tot i que són fragments informes, els trets formals que presenten s'adiuen bé amb les característiques pròpies de les ceràmiques de l'edat del bronze de Mallorca (Pons 1999).

3.2. Lítica

Com la resta de materials, les úniques eines lítiques recuperades provenen de la UE 4. Es tracta de tres ascles amb taló llis (figura 4). La matèria primera dels tres estris lítics és la pedra calcària. La tècnica d'elaboració és molt senzilla, sembla que els nuclis de pedra que donaren origen a les peces van ser fracturats sense cap tipus de preparació prèvia. A més, no es detecta cap tipus de retoc posterior de les ascles. La seva funció estaria relacionada de forma directa amb el seu ús com a eines tallants.

Figura 4. Indústria lítica recuperada a la naveta.

3.3. Fauna

Tota la fauna recuperada en el sondeig prové de la UE 4. Es van quantificar un total de 20 restes de vertebrat terrestre i una resta d'invertebrat. Totes les restes de vertebrat s'identificaren com a pertanyents a caprins domèstics (*Ovis/Capra*). Es tractava sobretot de fragments de diàfisi d'os llarg i algun molar inferior. Alguns dels fragments estaven carbonitzats (presentaven coloració negra) o calcinats (coloració blanca). L'invertebrat era una pagellida (*Patella* sp.) molt erosionada que, a més, presentava moltes concrecions sedimentàries. A excepció del gasteròpode, la totalitat de les restes faunístiques van ser enviades, i per tant destruïdes, per a ser emprades en la datació per radiocarboni (vegeu punt 3.6).

3.4. Carbons

L'anàlisi antracològica dels carbons recuperats està a càrrec de Llorenç Picornell i encara està en procés d'estudi. Un primer avanç dels resultats obtinguts apunta que la major part dels fragments recuperats a les unitats estratigràfiques 3 (n = 6) i 4 (n = 25) pertanyen a aladern (*Rhamnus/Phillyrea*). Tot i que la presència d'aladern és habitual en els contextos prehistòrics de l'illa, el predomini absolut de l'aladern és poc comú (Picornell 2012). A la UE 4, també s'ha documentat la presència de mata (*Pistacia lentiscus*).

3.5. Argiles

A la UE 3 es van trobar abundants nòduls d'argila rube-factada (figura 5) que estava mesclada amb carbons i lloses de pedra amb marques d'haver estat exposades al foc i/o al fum. Si bé la coberta de l'estructura no es va conservar, podem assenyalar que aquests nòduls de fang podrien haver estat utilitzats per a impermeabilitzar la coberta. Una coberta que, si tenim en compte l'avanç de l'anàlisi antracològica, estaria realitzada per troncs i branques d'aladern i mata.

A altres jaciments, com ara Closos de Can Gaià o la naveta Alemany, també s'han documentat fragments de fang. A més, aquests presentaven emprentes en negatiu de matèria vegetal, el que ha fet que també fossin interpretats com a restes d'una hipotètica coberta vegetal revestida de fang per a evitar les filtracions d'aigua a l'interior (Albero *et al.* 2013).

Figura 5. Nòduls d'argila rubefactada trobats a la UE 3.

3.6. Datació per radiocarboni

Per a realitzar la datació radiocarbònica de la naveta es va haver d'utilitzar tot el material arqueofaunístic recuperat a la UE 4. Tot i això, la quantitat de col·lagen obtinguda va ser molt baixa (<0,5 %) i no va ser suficient per a mesurar les fraccions isotòpiques de nitrogen i carboni. En qualsevol cas, sí que va ser suficient per a poder datar l'estructura.

La datació (RICH-22212) es va realitzar a l'Institut Royal du Patrimoine Artistique (KIK-IRPA) i el seu resultat és 3031 ± 31 BP (figura 6). Un cop calibrada, si tenim en compte el 95,4 % de la distribució de probabilitats, l'interval cronològic se situa entre el 1400 i el 1190 aC. Com que el material prové de l'únic nivell d'ocupació de la naveta (UE 4), es pot afirmar que l'últim ús en aquest indret seria en el bronze mitjà o final.

4. CONCLUSIONS

Aquest treball dona a conèixer una nova naveta d'habitació per al període de l'edat del bronze a Mallorca. La intervenció arqueològica realitzada ens ha permès documentar de forma general les dimensions de la naveta, avaluar-ne la tècnica constructiva i determinar el darrer moment d'ús. Com es

pot observar a la figura 1, la naveta té uns 15 m de llarg per 7 d'ample i conserva tots els murs a excepció de l'absis, que està força malmès. Allà on no s'ha excavat s'intueix que la conservació dels paraments interns i externs pot ser bona, tot i que només conservi les darreres filades. Es documenta la presència d'argiles i altres elements carbonitzats dins els estrats de destrucció i amortització que indicarien la possible presència d'una coberta per a la construcció. Quant a l'interval cronològic, es determina una ocupació final i destrucció entre el 1400 i 1190 aC i s'infereix un període d'ocupació curt a partir de la seqüència estratigràfica i atenent l'escàs volum de materials recuperats.

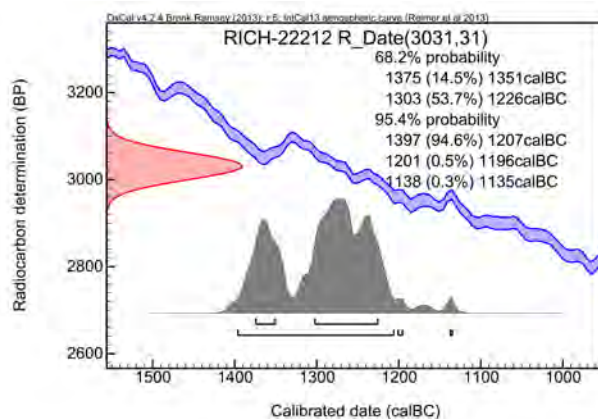

Figura 6. Datació radiocarbònica de la naveta des Caló.

5. AGRAÏMENTS

Volem agrair a l'Ajuntament d'Artà, al propietari de la parcel·la on es troba el jaciment i al servei forestal del Parc de Llevant la seva indispensable col·laboració i ajuda per facilitar-nos l'accés a la zona i fer possible aquesta intervenció arqueològica. També volem donar gràcies al Consell Insular de Mallorca pel suport econòmic concedit. Finalment, volem agrair a l'equip de voluntaris que ens van ajudar durant la campanya d'excavacions: Miquel Trias, Lluís Moragues, Anna Díaz, Enric Torres, Moisès Bonnín, Rafel Ferrari, Bernat Font, Mireia Cabaní la

seva participació com a voluntaris. Aquest treball forma part de les activitats de recerca desenvolupades pel projecte marc "Cambios holocénicos en la biodiversidad animal en las islas de Macaronesia y de Baleares. II (CGL2016-79795-R)".

BIBLIOGRAFIA

ALBERO, D., CALDERÓN, M., GARCÍA, E., GLOAGUEN, E. i CALVO, M. 2013: "El navetiforme alemán 40 años después: puesta en valor y nuevas propuestas interpretativas". *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul-liana: Revista d'estudis històrics*, 69: 15-41.

BOVER, P., VALENZUELA, A., TORRES, E., COOPER, A., PONS, J. i ALCOVER, J. A. 2016: "Closing the gap: New data on the last documented *Myotragus* and the first human evidence on Mallorca (Balearic Islands, Western Mediterranean Sea)". *The Holocene*, 26 (11): 1887-1891.

PICORNELL, LI. 2012: *Paisaje vegetal y comunidades prehistóricas y protohistóricas en Mallorca y Menorca (Illes Balears): una aproximación desde la antracología*, Universitat de Barcelona.

PONS HOMAR, G. 1999: *Anàlisi espacial del poblament al pretalaiòtic final i al talaiòtic I de Mallorca*, Consell Insular de Mallorca.

RAMIS, D., PLANTALAMOR, LI., CARRERAS, J., TRIAS, M. i SANTANDREU, G. 2007: "S'Arenalet de Son Colom (Artà) i l'origen de l'arquitectura ciclòpia a les Balears". *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul-liana: Revista d'estudis històrics*, 63: 333-348.